

I

Hala is zwaarder geworden en heeft haar haren naar de lokale mode geblondeerd, maar de manier waarop ze om zich heen kijkt, herken ik met vreugde. De besnorde dirigent van de militaire band in het park – ze stoot me aan en wijst met een veel-betekenend hoofdknikje in zijn richting –, hij verzuipt zowat in zijn jasje met zware epauletten. En dan die pompeuze gebaren! Terwijl de muzikanten niet eens naar hem kijken, die hebben alleen oog voor hun instrument.

‘Waarom zijn er geen violen bij, mama?’

Hala strijkt Asma over de haren. ‘Omdat het marsmuziek is. Kan je je voorstellen dat je met violen de oorlog ingaat? Daar heb je minstens trompetten voor nodig!’

Het is de eerste wandeling die we door Damascus maken en ik voel me aan haar zijde als een halve blinde: zij brengt mij naar vertrouwde plekken en langzaam komen de herinneringen terug. Boven de ingang van de soek hangt een panoramisch schilderij van een lachende Assad met Damascus als een miniatuurstad op de achtergrond. De president loenst een beetje, wat hem een sluwe uitdrukking geeft – niet zo’n flatterend gezicht. De hele stad hangt vol met dit soort afbeeldingen. Jong, oud, met bril, zonder bril, ik heb hem sinds mijn aankomst in allerlei gedaantes gezien. Vanochtend zoefde er zelfs een Mercedes voorbij met Assad-zonneschermen.

‘Ik herinner me niet dat hij vroeger zo alomtegenwoordig was.’

‘Dat idee heeft hij uit Noord-Korea meegebracht,’ zegt Hala met een minzaam lachje, ‘sinds hij daar is geweest, heeft hij het hele land laten volplakken. Alsof wij niet weten hoe hij eruitziet!’

Rond de Omayyaden-moskee is een deel van de zoek afgebroken, zogenaamd opdat de president er op feestdagen per auto kan komen bidden, maar iedereen weet wat de werkelijke reden is: als er in Damascus een opstand uitbreekt, moet de oude stad bereikbaar zijn voor tanks.

Hala trekt me mee naar de specerijenzoek, waar het geurt naar koffie, kaneel en nootmuskaat. Door de gaten in de golfplaten overkapping valt het licht in vlekken op de kasseien. We blijven staan bij een winkeltje met geneeskrachtige middelen; op een van de houten schappen prijkt een bokaal met gedroogde zeepaardjes. De verkoper heeft er in het Engels bijgeschreven: *Animal from the sea to make the man strong at night in the bed.*

We lachen en dwalen verder door de smalle straatjes van de oude stad. Hala bekijkt de overlijdensberichten die op lantaarnpalen en muren zijn geplakt, bestudeert de foto's van de overledenen, rekt uit hoe oud ze waren. Het is een rare afwijking, zegt ze, ze deed het al toen ze klein was.

Opgewonden stemmen waaien uit openstaande ramen de straat op. Asma spitst de oren. 'Haar favoriete radioprogramma,' fluistert Hala. Elke week wordt een gedramatiseerde reconstructie van een roemruchte moord uitgezonden.

'Waar gaat het deze keer over?'

Hala luistert. Het is een affaire die een jaar of tien geleden heel wat stof deed opwaaien. Op de universiteit van Damascus werd een studente vermoord. Om de paniek die uitbrak de kop in te drukken werd een willekeurige jongeman gearresteerd en opgehangen. 'Het is moeilijk om in dit land de waarheid over een misdaad boven water te krijgen,' zucht ze. Jaren geleden was een stadje in het noorden in rep en roer na een reeks verkrachtingen van jonge meisjes. De dader bekende er vijftien, maar de meeste meisjes schaamden zich om toe te geven wat er was gebeurd. Het was een gesloten stadje – de ouders van een verkracht meisje zijn in staat haar te vermoorden omdat ze niet langer maagd is. Niemand durfde erover te schrijven uit angst onrust te zaaien.

Al pratende zijn we verder gelopen, maar nu trekt Asma ongedurig aan Hala's arm. 'Waar gaan we naar toe, mama?'

'Nergens, we lopen zomaar wat.'

'Maar waarnaar toe?' Asma begrijpt het niet. Het is hoogzomer, de zon brandt ongenadig, ze wil naar huis. Als we eindelijk toestemmen, maakt ze een vreugdedansje.

Ze wonen in een volksbuurt waar de straten geen naam hebben, de huizen geen nummer. Hun huis is van de straat gescheiden door een muurtje, maar de overbuurvrouw van tweehoog kijkt zó de voorkamer binnen. Ze zit de hele dag bij het raam, een wit doekje om het hoofd. Als zij er niet is, neemt haar zoon het over. Ze zien wie er door de straat loopt, wie er bij de groenteman naar binnen gaat, wanneer iemand het huis verlaat, wie wanneer thuiskomt. Ze zien Asma voetballen met haar vriendjes en later op de ijzeren poort bonken, een zakje *bizr*, gezouten zonnebloempitten, in de hand.

Waarom we niet op de binnenplaats in de aangename schaduw van de vijgeboom gaan zitten, begrijp ik niet. Tot ik op een middag de was ophang. Ook de burens aan de achterkant loeren door hun ramen. Ze trekken hun hoofd niet eens terug als ik hen in de gaten krijg.

Hala had me over dit huis geschreven. Dat het groter was dan het vorige, dat er plaats voor me was. Ik had me er heel wat van voorgesteld en was enigszins teleurgesteld toen ik mijn koffers over de drempel tilde. Een smal gangetje, een zitkamer met een geruit bankstel, een slaapkamer, een keukentje met een granieten aanrecht. Hoog op de slaapkamerkast een plastic bloemstuk, verpakt in cellofaan. De grote Shanghai-klok in de gang stond stil.

Maar Hala, ontdek ik al gauw, is hier gelukkig. Van drie dingen heeft ze altijd gedroomd: een badkamer, een telefoon en een wasmachine. Ze heeft er hard voor moeten vechten, maar ze heeft ze alle drie gekregen. Voor eenzelfde woning zou ze inmiddels het tienvoudige betalen.

Later zie ik hoe zorgzaam ze deze kamers eigenlijk heeft ingericht. De kleur blauw van het bankstel komt terug in de gebloemde gordijnen, en overal tref ik sporen aan van haar ge-

vecht tegen plaatsgebrek. De huwelijkscadeaus die in haar vroegere huis onder het bed stonden, liggen nu boven op de klerenkast. Het opklaptafeltje in de gang reist door het hele huis, van het keukentje – waar we 's middags eten – naar de voorkamer – waar we eten als de tv aanstaat. Het is Hala's schrijftafel, Asma's speel- en huiswerktafel.

Zodra we binnen zijn, gooit Hala haar kleren op bed en verdwijnt in de badkamer. Het kale hok met een boiler, een kraantje en een plastic kom wordt een Turks bad vol stoom en schuim. Zittend op een stoeltje zeept ze zich in en giet water over zich heen. Ze wast de warmte van de wandeling van zich af, het vuil van de straten. Gewikkeld in een badhanddoek komt ze eruit, lachend, voldaan, de stoom als een wolk achter zich aan. 'Op de eerste dag schiep God de wereld,' zegt ze, 'op de tweede dag het bad.' Ze trekt een nachtpon aan, een gewoonte die me eerst bevreemdt, maar die ik vlug zal overnemen.

Asma ligt op de bank in de voorkamer naar een tekenfilmpje te kijken, het zakje *bizr* op schoot. Wij luisteren op het grote bed in de slaapkamer naar de laatste cassette van de Libanese zangeres Fayruz. Soms valt op de binnenplaats met een zachte plof een vijg uit de boom, of klinkt er kindergehuil bij de burens.

Het is een buurt die veertig jaar geleden nog aan de rand van Damascus lag en zich inmiddels genoeglijk tegen de stad heeft aangeschurkt. Een dorp is het, al komen de bewoners overal vandaan en horen ze geenszins bij elkaar. Vorig jaar ontplofte een gasfles in een huis enkele straten verderop. Het gebeurde midden in de nacht, vrouwen snelden in peignoir naar buiten. Vijf doden. Het huis is inmiddels opgeknapt, maar niemand loopt er voorbij zonder aan die nacht te denken. Door zo'n drama krijgt de buurt in weerwil van zichzelf geschiedenis. Die middag vertelt Hala me over een ander voorval dat de burens niet makkelijk zullen vergeten.

Ze was hoogzwanger van Asma toen ze hier kwam wonen. Haar tante, die vroeger verpleegster was, had aangeboden haar te hel-

pen, maar het werd zo'n moeilijke bevalling dat Hala bang was dat zij erin zou blijven. 'Zal ik het ziekenhuis bellen? Wil je toch liever daarnaar toe?' hijgde haar tante halverwege. Alsof dat nog kon! Haar zuster Zahra rukte onhandig aan haar benen – dagen later zou ze het nog voelen.

Hala had Ahmed gevraagd erbij te blijven, maar die vond het zo'n gruwelijk schouwspel dat hij naar de voorkamer vluchtte en uiteindelijk zelfs het huis verliet. Het was een ongemakkelijke periode in hun relatie. Typisch Ahmed, de mond vol van hemelbestormende ideeën, maar met dat wezentje in huis wist hij geen raad. Hij wilde het 's nachts tussen hen in nemen. Zo'n klein lijfje, zulke kleine vingertjes, Hala was bang dat hij het in zijn slaap dood zou drukken.

Na een week wilde hij al met het kind naar de markt. Daar is het nog veel te klein voor, protesteerde Hala, maar hij wikkelde Asma in een dekentje en ging op weg. Een uur later bracht hij haar terug: er was niets aan, klaagde hij, het kind keek niet eens om zich heen, het had de hele tijd geslapen!

Maar er waren ook andere momenten. Hala had gehoord dat zuigelingen meteen konden zwemmen als je ze in het water gooide. Zouden ze het proberen? Het was een opwindende gedachte. Ze zetten een kuip met water onder de vijgeboom en lieten haar erin glijden. Het was een aandoenlijk gezicht, dat spartelende wurmpje in die kuip, maar als ze haar er niet uit hadden gehaald, zou ze zeker verdronken zijn.

Asma was een maand oud toen er op een middag werd aangebeld. Hala was nog niet helemaal hersteld van de bevalling, ze voelde zich koortsig en vermoeid. Ze had net schapepoten opgezet, Ahmeds lievelingsgerecht. Ze deed het poortje open en stond tegenover een zwerm mannen met het geweer in de aanslag. 'Waar is je man?' Ze duwden haar opzij en stormden naar binnen. Het waren er wel dertig, ze vulden het hele huis en haalden alles overhoop. Hala liep ontredderd van de ene kamer naar de andere. Wat zochten ze? 'We zijn geen moslimbroeders,' zei ze. Ze wist dat de *mukhabarat*, de veiligheidsdienst, sinds enkele weken jacht op hen maakte.

‘Daar zijn we niet naar op zoek,’ snauwden de mannen haar toe, ‘jullie zijn marxisten.’ Ze stopten alle papieren, brieven en kranten die ze vonden in zakken, waarna een deel van hen vertrok. Zes agenten bleven achter. Ze zouden op Ahmed wachten, zeiden ze grimmig.

De geur van schapepoten trok door het hele huis. Ahmed kon elk moment thuiskomen. Hoe moest ze hem waarschuwen? Ze hoopte maar dat hij iets gehoord had. Of dat hij de ongewone bedrijvigheid in het straatje zou opmerken. Buiten werd zichtbaar ook gepost: de agenten waren druk in de weer met walkie-talkies.

Het kind was gaan huilen. Ze nam het op, probeerde het te sussen en begon zelf te huilen. Daar ging de bel. Het was een vriend van Ahmed. Heel even zag ze zijn verbijsterde gezicht, daarna werd hij beetgepakt en afgevoerd. Iedereen die die dag aanbelde, werd gearresteerd.

Maar Ahmed kwam niet. Toen de mannen aanstalten maakten om in de voorkamer te overnachten, trok ze zich terug in de slaapkamer. Angstig lag ze in het grote bed. Uren had ze gehuild en nu gloeiden haar wangen van de koorts. In het halfdonker zag ze Ahmeds geruite pyjama die hij die ochtend achteloos over de spijlen van Asma’s bedje had gegooid. De deur ging open, een gestalte sloop naar binnen. Hij liep naar het bedje en pakte de pyjama. Haar hart bonkte in haar keel: Ahmed was toch gekomen! ‘Je moet weg!’ fluisterde ze. ‘Het huis zit vol mukhabarat, ze zijn naar je op zoek!’

Maar toen ze wakker werd, lag ze alleen in bed en was het huis gevuld met het gekraak van walkie-talkies en vreemde mannenstemmen. Ahmed was de vorige middag aan het begin van de straat opgepakt. Later zou ze horen dat hij die eerste nacht vreselijk gefolterd was – en tijdens het folteren had zijn geest haar in een ijldroom bezocht.

De mannen bleven. Ze verwachtten zichtbaar nog andere bezoekers. De eerste die voor de deur stond, was haar moeder. De burens hadden haar gebeld dat er in Hala’s huis iets vreemds aan de hand was. De agenten dwongen haar te blijven. Ze sliep op

een bank op de binnenplaats, kookte voor de mukhabarat en stuurde hen om boodschappen. Asma hilde elke nacht en spuugde honderd keer achter elkaar haar fopspeen uit.

Op een avond belde een dronken vriend aan. Toen hij oog in oog stond met de mukhabarat begon hij te gillen; hij scheurde zijn hemd aan stukken en schreeuwde dat hij een van hen was. Ze sleurden hem naar binnen en riepen hun chef. Hij werkte inderdaad voor de mukhabarat, wat hen niet belette hem te arresteren.

Allengs werd het stiller. Hala vermoedde dat de razzia zich over de hele stad had verspreid. Wellicht was iedereen inmiddels gewaarschuwd, ondergedoken of opgepakt. De agenten bleken te wachten op een kopstuk van de communistische splinterbeweging waartoe Ahmed behoorde, maar die kwam niet, zodat zij na veertien dagen afdropen.

De avond is gevallen, het 'Allahu akbar' van de muezzin in de nabijgelegen moskee heeft net geklonken en in de hele buurt lijkt de tv op hetzelfde kanaal te staan. Hoeveel uren liggen we op dit bed? Hala praat en praat, ze zegt dat ze in jaren niet meer zo gepraat heeft. Iedereen heeft hier dezelfde problemen, waarom zou je er elkaar mee lastig vallen? Maar nu ze eenmaal begonnen is, is ze niet meer te stoppen.

De tekenfilmpjes zijn allang afgelopen, Asma heeft al haar poppen uit de kast gehaald en een spuitje met water gegeven, en nog steeds liggen wij op bed. Opstandig staat ze voor ons: 'Mama, ik heb vandaag nog helemaal niks gezegd! Als jij de hele dag met *haar* praat, met wie moet *ik* dan praten?'

Hala neemt haar tussen ons in. De eerste nacht sliepen we met z'n drieën in dit grote bed, maar Asma slaat in haar slaap zo wild om zich heen dat ze naar de voorkamer zijn verhuisd. Daar slapen ze in de zomer altijd, stelde Hala me gerust, het is er koeler. 's Avonds hoor ik hen in die andere kamer lachen en fluisteren als geliefden.

Mijn komst heeft Asma's leventje danig in de war gestuurd.

Verscholen achter Hala stond ze bij mijn aankomst op het vliegveld, een klein, verlegen meisje met karbonkelogen. Thuis liet ze me al haar bezittingen zien: het Atari-spel, de verrekijker, de walkman, de cassettes van Madonna en George Michael, de Amerikaanse drinkbeker die een kerstdeuntje speelt, de stickers van Rambo en Batman, haar poppenfamilie. Ze is zuinig op haar spullen: de beer die ik zeven jaren geleden stuurde, heeft ze nog steeds, en ook het rode schoudertasje. De cadeautjes die ik deze keer heb meegebracht, heeft ze opgeborgen in de la naast het bed. Soms houdt ze een tentoonstelling op het opklaptafeltje.

Maar na deze kennismakingsrituelen zijn we onherroepelijk stilgevallen. Mijn Arabisch is niet zo goed dat we echt kunnen praten. Zij leert Frans op school, maar ik heb haar nog geen woord horen zeggen. Elf jaar lang is ze met haar moeder alleen geweest. Ik heb haar terrein betreden, ik neem iets van haar af. En wat geef ik ervoor terug? Ik heb nooit gehoord van de zangeres Sandra, ik speel geen Atari, ik kan niet kaarten, ik kan niks! De schroom van de eerste dagen is helemaal verdwenen, ze is een en al verzet.

‘Het went wel,’ sust Hala. Ze heeft gegrilde kip gehaald en is onderweg de melkman tegengekomen. Nu klinkt zijn schorre stem vlakbij: ‘*Halib! Haliib!*’ In de tassen die hij over de rug van zijn paard heeft gelegd, staan twee metalen kannen. ‘Melk van het paard,’ lacht Hala terwijl ze met kleine pasjes naar de keuken dribbelt. Vroeger kwam een man met zijn kudde schapen langs, die hij melkte waar je bij stond.

Buiten is het frisser geworden, de jasmijnboom voor het huis begint zoet te geuren – het ideale moment om de straat op te gaan. De winkels zijn nog open, de etalages verlicht. Op de hoek staat een groepje jongens, ze fluisteren: ‘*Marlboro, Winston, Lucky Strike.*’ Smokkelwaar is het volgens Hala, afkomstig uit Libanon.

Mensen lopen langs de etalages, de mannen pink-aan-pink. Ze kopen bakjes *foul*, bruine bonen, die ze staande opeten. De avond blaast leven in de straten, neemt de harde contouren

weg. De karakterloze nieuwe huizenblokken lossen op in de duisternis, de lichtgroene minaret van de moskee gloeit sprookjesachtig in de verte. De lelijke regenjassen die veel moslimvrouwen tegenwoordig dragen, lijken opeens minder grauw – onder hun hoofddoekjes kwetteren de vrouwen even uitgelaten als iedereen. Zelfs de foto van Assad die de *foul*-verkoper op zijn fiets heeft geplakt, ziet er in dit licht vrolijk uit.

Voor het eerst sinds mijn aankomst heb ik het opwindende gevoel de intimiteit van deze stad te betreden. Zo liepen Hala en ik destijds door de soek van Bagdad toen mijn blik viel op een piepklein kapperszaakje, niet veel breder dan de deur. Rood licht, glimmende wandversieringen – de frivoliteit van een borddeel –, en daartussen, gereflecteerd in een gebroken spiegel, het gezicht van een man die weldadig werd ingezeept. De barbier was iets aan het vertellen, te oordelen naar zijn bewegende lippen; de twee mannen die in versleten fauteuils zaten te wachten, moesten er hartelijk om lachen. Al het geweld van de Golfoorlog heeft die scène niet uit mijn herinnering kunnen branden. Overdag de spandoeken met holle slogans, de immense portretten van president al-Bakr en zijn rechterhand Saddam Hussein, en 's avonds die vier mannen, verenigd in een ritueel dat zo vertrouwelijk was dat ik beschaamd het hoofd afwendde toen ze me opmerkten.

Hala glimlacht. Laatst heeft ze een boek gelezen van een Damasceense barbier die twee eeuwen geleden een zaakje had in het hart van de soek. *De dagelijkse gebeurtenissen in Damascus tussen 1741 en 1762* heet het. De barbier schrijft over de gevreesde pasja al-Azm, de gouverneur die namens de Turkse sultan in Damascus de scepter zwaait, over de moorden in de oude stad, de soldaten die meisjes achternazitten, de stijgende prijzen, de steekpenningen die betaald dienen te worden. 'Als je dat leest, weet je dat er niets is veranderd. Vroeger was het oog van de pasja overal, nu dat van de president en zijn mannen.'

Asma is verdwenen in een winkeltje en komt terug met een zakje lokale smarties in giftige kleuren. Thuis mag ze aan haar moeder hangen, op straat is ze onafhankelijker dan andere meis-

jes van haar leeftijd. Jongensachtiger ook. Ze draagt jeans en een T-shirt waarop Hala met een strijkbout het nummer van haar lievelingsvoetballer heeft geperst. Ze weigert pertinent een rok te dragen. Binnen enkele jaren wordt haar gedrag vast een probleem. Hala krijgt er nu al opmerkingen over. Laat ze Asma zo maar buiten spelen? Met jongens? Wat als er iets gebeurt?

Het komt door deze buurt, zegt ze. Al die mensen die overal vandaan komen, ze zijn zo behoudend omdat ze al zoveel dingen zijn kwijtgeraakt. Echte Damascenen zijn veel vrijer. Zelf groeide ze op in een betere wijk, ze heeft als kind altijd met jongens gespeeld.

We hebben een heel eind gewandeld. Damascus ligt in een dal en nu zien we de Kassioum-berg opduiken, bedekt met een wirwar van lichtjes. Daarboven liggen de openluchtcafés vanwaaruit je een prachtig uitzicht over de stad hebt. We gingen er vroeger weleens de *nargileh*, waterpijp, roken. Maar Hala denkt aan andere dingen. ‘Op alle heuvels staan tanks. Als hier ooit een opstand uitbreekt, wordt de stad meteen van alle kanten belegerd.’ Haar stem klinkt droevig. ‘Soms voel ik me zo opgesloten, net of Damascus één grote gevangenis is.’

Ik had de Arabische wereld achter me gelaten, dacht ik. De komplottheorieën over Israël en zijn westerse trawanten die de ondergang van de Arabieren op het oog hadden, waren op mijn zenuwen gaan werken. In 1982 was ik naar Israël gegaan. Het was geen gemakkelijk, noch een aangenaam bezoek geweest – daarvoor was ik te vertrouwd met de Arabische grieven –, maar het was moeilijk terug te keren naar de retoriek die onder mijn Arabische kennissen heerste. Tentoonstellingen van Palestijnse kindertekeningen over de agressie van de Israëlische vijand, ik geloofde er niet meer in.

En toen kwam de Golfoorlog. Aanvankelijk voelde ik me tamelijk onthecht. Ze moesten die Saddam Hussein maar een lesje leren. Ik was zowel in Koeweit als in Irak geweest: liever het regime van emir Al-Sabah dan dat van Saddam Hussein.